

Jan RYBAK*
Politechnika Rzeszowska

CZY WSPÓŁCZESNE DEMOKRACJE POTRZEBUJĄ JESZCZE PRZYWÓDCÓW? ROLA I ZNACZENIE PRZYWÓDZTWA POLITYCZNEGO W OBLICZU ZMIAN CYWILIZACYJNYCH

Problem przywództwa politycznego jest dzisiaj pozornie nieaktualny, bowiem podział społeczeństwa na przywódców i podwładnych sięga korzeniami kultury przeddemokratycznej – z drugiej strony jednak dzisiejsze mass media kładą nacisk na osobowości a nie programy, a wyborcy oczekują od polityka wizji, która nada sens skomplikowanej rzeczywistości. Badania nad przywództwem rozwijały się od interpretacji mitycznych i sakralnych do spojrzeń biorących pod uwagę kontekst kulturowy. Zdaniem autora współcześnie następuje ewolucja przywództwa w kierunku doskonalenia mechanizmów legitymizacji liderów politycznych – również za pomocą instrumentów marketingu politycznego. W tym sensie przywództwo polityczne zyskuje dzisiaj na znaczeniu.

1. WPROWADZENIE

Andrew Heywood zwraca uwagę na interesujący paradoks charakteryzujący współczesne badania nad przywództwem politycznym. Z jednej strony bowiem problem przywództwa politycznego wydaje się być nieaktualny, ponieważ podział społeczeństwa na przywódców i podwładnych sięga korzeniami przeddemokratycznej kultury „uległości i oddania”, w której społeczeństwo musiało być prowadzone i kierowane przez wszystko wiedzących przywódców. Z drugiej jednak strony demokracja, która nałożyła na przywództwo daleko idące ograniczenia, sama przyczyniła się do wzrostu znaczenia osobowości politycznych. Zdaniem Heywooda dzisiejsze środki komunikacji masowej, a szczególnie telewizja, kładą nacisk na osobowości przywódców, a nie na programy. Co więcej, wzrost złożoności dzisiejszego społeczeństwa oraz, zdaniem autora pracy, wzrost skomplikowania świata w ogóle powoduje, że ludzie coraz częściej oczekują od polityka osobistej wizji, która mogłaby nadać spójność i sens otaczającemu światu. Polityk zatem, aby móc liczyć na zwycięstwo wyborcze, jest zmuszony kreować swój wizerunek przywódcy za pomocą instrumentów marketingu politycznego i promować swoją wizję rzeczywistości w środkach masowego przekazu. Heywood konkluduje, że przywództwo polityczne prawdopodobnie nigdy nie było tak istotne jak obecne – a jednocześnie tak trudne¹.

* Mgr Jan RYBAK, Zakład Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania i Marketingu, Politechnika Rzeszowska.

¹ A. Heywood, *Politologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Wagę przywództwa politycznego w dzisiejszym systemie demokratycznym podkreśla również teza o indywidualizacji współczesnej polityki Russella J. Daltona i Martina P. Wattenberga. Autorzy mają na myśli przesunięcie od wcześniejszego sposobu głosowania na podstawie wskazówek udzielanych przez grupy społeczne (na przykład „w mojej rodzinie od pokoleń głosowało się na Demokratów”) w kierunku bardziej zindywidualizowanego i psychologicznie zorientowanego sposobu stylu podejmowania decyzji wyborczych. Zamiast polegania na elitach partyjnych i grupach odniesienia, coraz więcej wyborców samodzielnie upraszcza złożoność polityki, opierając się na własnych, niezależnych preferencjach². Co się z tym wiąże, wyborcy zaczynają koncentrować się na śledzeniu poczynąń raczej pojedynczych polityków niż partii. Wyborca wyposażony jest bowiem w naturalne mechanizmy spostrzegania i oceniania innych ludzi^{3,4} – w tym przypadku polityków – a nie mniej lub bardziej abstrakcyjnych grup. Coraz częściej o ważne urzędy państwowe ubiegają się ludzie spoza polityki, bez partyjnego zaplecza politycznego (na przykład Ross Perot w wyborach prezydenckich w USA w 1992 i 1996 roku; w Polsce – Stanisław Tymiński w 1990 roku czy Andrzej Olechowski w 2000 roku)⁵. Indywidualizacja współczesnej polityki implikuje „zapotrzebowanie” na przywódców, będących przecież konkretnymi osobami, które firmują i właśnie konkretyzują swoją osobą abstrakcyjne nieraz programy polityczne.

2. PRZYWÓDZTWO POLITYCZNE NA TLE PRZYWÓDZTWA W INNYCH DOMENACH LUDZKIEJ AKTYWNOŚCI – PODOBIENSTWA I RÓŻNICE

2.1 Istota przywództwa

Studia międzykulturowe pokazują, że wszystkie znane społeczności przewidują w swojej strukturze funkcję lidera⁶. Przywództwo wydaje się wyłaniać jako odpowiedź na problem koordynacji działań, które jest warunkiem sprawnego funkcjonowania jednostek w ramach struktury grupy. Problem ten nasila się wraz ze wzrostem liczebności grupy i nabiera szczególnego znaczenia w dużych i wysoce zorganizowanych strukturach. Aby mu zaradzić, członkowie grupy wyłaniają ze swojego grona przywódców właśnie w celu skoordynowania rozmaitych działań, właściwego informowania czy motywowania członków grupy do osiągania celów⁷. Krzysztof Pałeczki definiuje przywództwo jako indywidualną cechę człowieka, którą można pozyskać tylko w relacji jednostka – zbiorowość. Zdaniem tego autora nie jest to cecha naturalna (jak na przykład wzrost czy kolor oczu), ale kulturowa, to znaczy będąca efektem interakcji zachodzących w zbiorowości ludzi i przypisywana niektórym z nich przez pozostałych. Przywódca natomiast to osoba, która w większym stopniu od pozostałych wpływa na decyzje danej zbiorowości. Ujmując analizowane zjawisko inaczej, można powiedzieć, że przywódcę definiuje zdolność do skłonienia zwolenników do dobrowolnego działania zgodnie z jego wolą⁸.

² R.J. Dalton, M.P. Wattenberg, *The not so simple act of voting*, [w:] *The state of discipline II*, The American Political Science Association, red. A. Finifter, Washington DC 1993, s. 193-218.

³ N. de Barbaro, *Dojść do głosu. Radykalnie praktyczny przewodnik po kampanii wyborczej*, Znak, Kraków 2005.

⁴ R.B. Cialdini, S.L. Neuberg, D.T. Kenrick, *Psychologia społeczna*, GWP, Gdańsk 2002.

⁵ W. Cwalina, A. Falkowski, *Marketing polityczny. Perspektywa psychologiczna*, GWP, Gdańsk 2005.

⁶ H.S. Lewis, *Leaders and followers: Some anthropological perspectives*, Addison – Wesley, Reading 1974.

⁷ R.B. Cialdini i inni, *Psychologia...*, op. cit.

⁸ K. Pałeczki, *Przywództwo jako kategoria teoretyczna i przedmiot społecznych oczekiwań*, [w:] *Przywództwo polityczne. Teorie i rzeczywistość*, L. Rubisz, K. Zuba (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.

Ostatnio zacytowane rozumienie przywództwa sygnalizuje problem, który stał się przedmiotem licznych analiz (na przykład Bohdana Kaczmarka⁹). Bowiem w wysiłkach ukierunkowanych na sformułowania jednolitej teorii przywództwa zainteresowanie badaczy – na płaszczyźnie teoretycznej – wzbudza relacja przywództwa do władzy. Wydaje się, że władza jest zjawiskiem szerszym niż przywództwo. Przywództwo spozstręga się jako rodzaj, formę, przejaw czy instrument władzy, mający relacyjny i uświadamiony charakter¹⁰. Tak więc, przywódca może sprawować władzę, ale sprawowana władza nie czyni go przywódcą, lecz dobrowolne poparcie udzielone mu przez zwolenników. Władza opiera się bowiem na przymusie i – czasami – na autorytecie (warto zwrócić uwagę, że angielskie tłumaczenie polskiego słowa „władza” to obok terminów *power* czy *control* również termin *authority*). Przywództwo opiera się jedynie na autorytecie¹¹. Przywództwo jawi się zatem jako władza osobista, personalna. Przywództwo, jak zaznaczono, związane jest z autorytetem, ale nie jest z nim tożsame – posiadanie autorytetu jest warunkiem niezbędnym do realizowania roli przywódczej. Przywództwo można również określić jako rolę społeczną, której specyfika polega na szczególnym jej usytuowaniu w systemie władzy – w postaci pozycji kierowniczej czy też centralnego miejsca w procesie decyzyjnym. Przywództwo charakteryzuje się ponadprzeciętną koncentracją władzy – w tym rozumieniu sformułowanie „słaby przywódca” to oksymoron. Zarówno władza, jak i przywództwo posiada zdolność do inicjowania i kreowania struktury, tyle że przywództwo może wykorzystać tę zdolność do wywołania głębszych zmian społecznych. Specyfika przywództwa wyraża się w szczególnym charakterze relacji (więzi?) między przywódcą a jego zwolennikami. Przywództwo tym się wyróżnia od innych postaci władzy, że jedna strona relacji władzy to aktywni zwolennicy czy wręcz wyznawcy. Zjawisko to, zdaniem autora, zilustrować można na przykładzie więzi między założycielem Radia Maryja – ojcem Tadeuszem Rydzykiem a słuchaczami radia. Wszyscy pracownicy i słuchacze radia tworzą „Rodzinę Radia Maryja”. Uznanie i podziw dla redemptorysty ze strony jego sympatyków zaowocowały swego czasu deklaracją jednego ze słuchaczy, że „pójdzie za Ojca Dyrektora do więzienia”. Próżno by szukać deklaracji tego typu ze strony podwładnego w sformalizowanej relacji władzy.

W tym miejscu rozróżnić należy przywództwo od zarządzania oraz przywódcę od menadżera. Przywództwo nie tyle pełni funkcję organizującą działalność zespołu czy kierowniczą, co przede wszystkim motywuje i inspiruje ludzi, wskazuje kierunek rozwoju organizacji i kreuje wizję. O ile menadżer w większym stopniu koncentruje się na zarządzaniu sprawami bieżącymi organizacji, o tyle przywódca kreuje zmianę i innowację – spogląda w przyszłość.

James MacGregor Burns zidentyfikował w analizowanych przez siebie publikacjach 130 definicji przywództwa, co doprowadziło go do wniosku, że „przywództwo należy do najczęściej obserwowanych i najgorzej rozumianych zjawisk na świecie”¹². Zjawisko przywództwa występuje w różnych domenach życia społecznego. Bohdan Kaczmarek wyróżnia przywództwo ekonomiczne, rynkowe, naukowe, teoretyczne, ideologiczne, moralne, religijne, edukacyjne i literackie¹³. Chcąc podsumować powyższe rozważania

⁹ B. Kaczmarek, *Przywództwo polityczne a przywództwo organizacyjne*, [w:] *Studia Politologiczne. Przywództwo polityczne*, (red.) T. Bodio, Elipsa, Warszawa 2000, s. 50-96.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ J. Wiatr, *Przywództwo polityczne. Studium politologiczne*, Wydawnictwo WSHE, Łódź 2008.

¹² J. M. Burns, *Leadership*, Harper and Row, Nowy Jork-Londyn, 1978.

¹³ B. Kaczmarek, *Przywództwo...*, *op. cit.*

i podjąć próbę zawarcia istoty przywództwa w jednym zdaniu, przywołać można podtytuł książki Roberta Diltsa i stwierdzić że „przywództwo to kreowanie świata, do którego ludzie chcą przynależeć”¹⁴.

2.2 Historyczne przyczynki współczesnych badań nad przywództwem

Już Arystoteles pisał „u niektórych istot zaraz od urodzenia dokonuje się rozgraniczenie z przeznaczeniem jednych do władania, drugich do podlegania władzy”¹⁵. Sławę zyskał szesnastowieczny traktat wykładający zasady skutecznego rządzenia państwem – „Książę” Niccolo Machiavellego. Przywódca polityczny, jeśli będzie kierował się pewnymi zasadami, sprawując władzę, będzie w stanie tak wpłynąć na swoich zwolenników i przeciwników, by realizowali jego wolę. Władca powinien ukrywać swe prawdziwe intencje i cele, dobierając metody ich realizacji pod kątem skuteczności. Ponadto powinien wystrzegać się wad, które grożą utratą księstwa. Są nimi zmienność, tchórzliwość, zniewieściałość czy niezdecydowanie. Lepiej budzić strach niż miłość. Książę powinien natomiast być litościwy, religijny, prawy i słowny; nie musi jednak posiadać tych wszystkich zalet – ważne, żeby wydawało się, że je posiada¹⁶. Drugi ze znanych renesansowych traktatów, który podejmuje problem tego, co dzisiaj określane jest mianem przywództwa, to „Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej” Jeana Bodina. Zdaniem tego autora najlepszym ustrojem jest monarchia. Prawo do rozkazywania ma suweren. Władza państwowa powinna być jednak ograniczona prawem boskim i prawem natury. Monarchia jest najlepszą Rzeczpospolitą, gdyż władza znajduje się w rękach jednej osoby – łatwo zatem wyznaczyć jej prawa i obowiązki. Istotą suwerenności jest moc tworzenia i znoszenia prawa państwowego. Prawo – jako rozkaz suwerena – powinno być słuszne i sprawiedliwe¹⁷.

Później filozoficznych tropów rozważań nad przywództwem dopatrywać się można w pracach Fryderyka Nietzschego, a szczególnie w jego idei „nadczołowieka” (*Übermensch*), który wnosi się powyżej „instynktu stadnego”, konwencjonalnej moralności i osiąga panowanie nad sobą. Nietzsche w swoich pracach kładł nacisk na wagę woli („wola mocy”) i postulował, że ludzie sami tworzą swoje światy. Nadczołowiek miałby być jednostką posiadającą ponadprzeciętną wolę mocy oraz jednostką twórczą, dążącą do pełni^{18,19}. Istota taka miałaby żyć poza prawami rządzącymi obecnie społeczeństwem. Wydaje się, że Nietzsche używał słowa „nadczołowiek” w opozycji do określenia „człowiek średni” (człowiek dzisiejszych czasów) – zwłaszcza w odniesieniu do jego moralności. Zdaniem myśliciela w historii ludzkości nadczołowiek pojawił się kilkakrotnie, a dla współczesnych sobie ludzi był uosobieniem zła. Przykładami nadczołowieka mają być Aleksander Wielki, cesarz Fryderyk II, Cezar Borgia i Napoleon Bonaparte. Koncepcji nadczołowieka Nietzsche nie zdążył przedstawić w jasnej i pełnej formie, co ułatwiło hitlerowcom jej fałszywą interpretację²⁰. W ideach Nietzschego można się jednak dopatrywać początków bardziej współczesnych rozważań nad problemem przywództwa charyzmatycznego, gdzie podkreśla się znaczenie siły osobowości.

¹⁴ R. Dilts, *Przywództwo z wizją. Kreowanie świata, do którego ludzie chcą przynależeć*, Meta Publications, Capiotola 2007.

¹⁵ za A. Heywood, *Politologia...*, op. cit.

¹⁶ N. Machiavelli, *Książę*, PIW, Warszawa 1994/1532.

¹⁷ J. Bodin, *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, PWN, Warszawa 1958/1576.

¹⁸ F. Nietzsche, *Tako rzecze Zaratustra*, Zysk i S-ka, Poznań 2000/1883.

¹⁹ F. Nietzsche, *Wola mocy*, Zielona Sowa, Kraków 2003.

²⁰ M. Moryń, *Wola mocy i myśl: spotkania z filozofią Fryderyka Nietzschego*, Rebis, Poznań 1997.

Próbie zrozumienia przywództwa z perspektywy psychodynamicznej podjął Zygmunta Freud i William Bullitt pod koniec lat 20-tych XX wieku – napisali pracę będącą studium psychologicznym prezydenta Woodrowa Wilsona. Rozgłos w tym nurcie zyskała jednak książka Harolda Lasswella *Psychopathology and Politics* z 1930 roku, w której autor wyraża przekonanie że przywódcy motywowani są głównie przez osobiste, niemal patologiczne, konflikty, racjonalizowane jako działania podejmowane później w imię interesu publicznego²¹.

Impulsem do rozwoju empirycznych badań nad przywództwem było zorganizowanie w 1945 roku ośrodka badań nad dynamiką grupową (*The Research Center for Group Dynamics*) w Massachusetts Institute of Technology przez pioniera amerykańskiej psychologii Kurta Lewina. Badacz ten wskazywał dysproporcję pomiędzy osiągnięciami technologicznymi ówczesnego świata a nieudolnością kształtowania życia społecznego²². Należy zwrócić uwagę, że postulat Lewina o konieczności wypracowania naukowych podstaw dla zrozumienia dynamiki społecznej przypadł na okres, w którym świat doświadczył II Wojny Światowej. W programie badawczym Lewina znalazły się takie problemy, jak: struktura i dynamika grupy, konflikty społeczne oraz właśnie przywództwo²³.

Ewolucja studiów nad zjawiskiem przywództwa przebiegała poprzez następujące etapy²⁴:

- interpretacje mityczne i sakralne,
- koncentracja na cechach osobowości przywódców; akcent na zjawisko charyzmy,
- próba zidentyfikowania wzorców zachowania charakteryzujących przywódców,
- uwzględnienie determinant przywództwa z kontekstu społecznego; teorie sytuacyjne.

Ostatnim, najbardziej aktualnym nurtem w badaniach nad przywództwem jest próba syntezy wcześniejszych modeli w ramach kontekstu kulturowego.

2.3 Przywództwo polityczne – specyfika, źródła i typologia

Przywództwo polityczne zdefiniować można jako „typ sprawowania władzy politycznej, relację występującą pomiędzy osobą a grupą społeczną polegającą na tym, że ta pierwsza, kierując się określonymi celami czy motywami, odwołuje się do potencjalnych zwolenników, uaktywniając ich i obiecując zaspokojenie uwewnętrznionych potrzeb poprzez wykorzystanie pozostających w jej dyspozycji zasobów, m. in. instytucjonalnych, politycznych i psychologicznych. Najważniejszym celem przywódcy pozostaje umiejętne zjednanie sobie potencjalnych zwolenników przez uaktywnienie ich oczekiwań i niejednokrotnie skrywanych motywów oraz przekonanie o możliwości urzeczywistnienia ich celów”²⁵. Heywood natomiast podaje trzy znaczenia i sposoby rozumienia tego terminu: przywództwo jako wzór zachowań, jako cecha osobowa lub jako wartość polityczna. „[Przywództwo] jako wzór zachowań oznacza wpływ wywierany przez jednostkę lub grupę na większą zbiorowość, by organizować lub zarządzać jej działaniami, aby

²¹ H. Lasswell, *Psychopathology and Politics*, 1930.

²² G. Bartkowiak, *Psychologia zarządzania*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1997.

²³ K. Lewin, *The Research Center for Group Dynamics at Massachusetts Institute of Technology*, Sociometry, (8) 1945, s. 125-136.

²⁴ B. Kaczmarek, *Przywództwo...*, op. cit.

²⁵ *Leksykon politologii*, pod red. A. Antoszewskiego i R. Herbut (red.) Atla 2, Wrocław 1996, s. 325.

osiągać wyznaczone i pożądane cele. Jako cecha osobowa odnosi się do cech charakteru, które umożliwiają przywódcy wywieranie wpływu na innych. W tym sensie równoznaczne jest z charyzmą, czarem i jednostkową władzą. Jako wartość polityczna odnosi się do przewodzenia i inspirowania, możliwości mobilizowania innych za pomocą autorytetu moralnego lub ideologii²⁶. Definicje z obu leksykonów podkreślają szczególny typ relacji między przywódcą a grupą odniesienia.

Uchwycenie istoty przywództwa politycznego ściśle wiąże się z odpowiedzią na pytanie o jego źródła. W tym zakresie wyróżnia się kilka uzupełniających się perspektyw²⁷.

Po pierwsze, istnieje stanowisko, według którego przywództwo pochodzi „z wnętrza” człowieka; jest osobistym darem, nazywanym charyzmą. Stanowisko to postuluje posiadanie przez wybrane jednostki w społeczeństwie szczególnych predyspozycji, które umożliwiają im zyskanie popularności i przychylności w określonej grupie (grupach) odniesienia.

Według drugiego ze stanowisk, źródeł przywództwa należy szukać w określonych zjawiskach socjohistorycznych; przywództwo pojmowane jest jako fenomen socjologiczny. W perspektywie tej przywódców tworzą określone siły socjohistoryczne. To nie przywódcy narzucają swoją wolę światu – są oni jedynie narzędziem, poprzez które działają siły historyczne. Z ideą tą korespondują poglądy klasyka Gustawa Le Bona – tłum nie jest inspirowany przez przywódców, lecz to właśnie przywódcy działają pod wpływem zbiorowych zachowań tłumu²⁸.

Kolejna perspektywa wyjaśniająca zjawisko przywództwa ujmuje je jako narzędzie biurokratyczne. Przywództwo jest istniejącą w każdej złożonej instytucji koniecznością organizacyjną, powstałą z potrzeby spójności i ukierunkowania organizacji. Tak rozumiane przywództwo jest bezosobowe i oparte na formalnych regułach. Powstanie rządu konstytucyjnego spowodowało, że władza należy do urzędu politycznego, a nie do konkretnej osoby, która go sprawuje. Fakt ten kłóci się jednak z presją wytwarzaną przez demokrację, która zmusza polityków, chcących uzyskać lub utrzymać władzę, do dbania o wizerunek charyzmatycznego przywódcy.

Czwarte z zasygnalizowanych ujęć mówi o przywództwie w kategoriach umiejętności politycznej (wytworu ludzkiego). Przywództwo postrzegane jest tu jako umiejętność, której można się nauczyć, lub jako fakt społeczny, który można wytworzyć. Takie ujęcie ściśle wiąże się ze zjawiskiem manipulacji i najbardziej uwidacznia się w dyktaturach (na przykład Mao Zedonga czy Saddama Husajna), gdzie wytworzony kult jednostki ma właśnie za zadanie wspierać dyktaturę. Wiele przypadków przywództwa charyzmatycznego, zdaniem Heywooda, można uznać za przywództwo spreparowane. Autor ten podaje między innymi przykład Adolfa Hitlera, którego wystąpienia były precyzyjnie wyreżyserowane przez Alberta Speera. Całe wydarzenie było zorganizowane w taki sposób, aby wywołać emocje, które miały pojawić się w momencie pojawienia się Hitlera. Tworzenie przywództwa za pomocą określonych technik jest niezwykle aktualne w epoce komunikowania masowego za pomocą mass mediów²⁹.

W refleksji politologicznej często spotykanym zagadnieniem są próby kategoryzacji i systematyzacji stylu sprawowania władzy bądź tworzenia typologii przywództwa poli-

²⁶ A. Heywood, *Klucz do politologii*, PWN, Warszawa 2008, s. 131.

²⁷ A. Heywood, *Klucz...*, *op. cit.*

²⁸ G. Le Bon, *Psychologia tłumu*, PWN, Warszawa 1895/1994.

²⁹ A. Heywood, *Politologia...*, *op. cit.*

tycznego. Jednym z podziałów przywództwa – według kryterium poziomu, na jakim się ono realizuje – jest podział na przywódców państw (gdyż w czasach nowożytnych najważniejszym poziomem życia politycznego jest poziom państwa narodowego) oraz przywódców lokalnych. W tym miejscu warto jeszcze wspomnieć o przywódcach działających w skali ponadnarodowej – na przykład wódz rewolucji narodowo-wyzwoleńczej w Ameryce Łacińskiej Simon Bolivar. Innym kryterium podziału przywódców jest ich stosunek do demokracji. Na tej podstawie można wyróżnić przywódców demokratycznych i autokratycznych. Przywódca demokratyczny akceptuje takie zasady jak ta, że to obywatele w drodze wolnych i uczciwych wyborów decydują o tym, kto będzie sprawował władzę, bądź zasadę, wedle której państwo powinno jednakowo traktować nurty polityczne obecne na jego scenie politycznej. Można wreszcie zbudować typologię ról przywódców. Role te najczęściej wynikają z obiektywnych uwarunkowań niezależnych od samych przywódców, jednak to właśnie oni podejmują decyzję, jak zachować się w danej sytuacji. Niejednokrotnie decyzja ta staje się doniosłym aktem politycznym, który decyduje o miejscu polityka w historii. Wyróżnić zatem można następujące role, w jakich najczęściej występują przywódcy polityczni:

- wyzwoliciele narodu i budowniczowie państwa narodowego (prawzorem tego typu przywódca jest George Washington; inne przykłady to Giuseppe Garibaldi czy Lajos Kossuth),
- obrońcy ojczyzny (na przykład Winston Churchill czy Józef Piłsudski),
- rewolucjoniści (na przykład Georges Danton czy Włodzimierz Lenin),
- reformatorzy (na przykład Franklin Delano Roosevelt),
- konserwatorzy (na przykład Ronald Reagan),
- tyrani (Pol Pot czy Józef Stalin).³⁰

2.4 Przywództwo polityczne a przywództwo organizacyjne

Przywództwo organizacyjne i polityczne mają wiele wspólnego na kilku płaszczyznach. Polityka bowiem ma aspekt organizacyjny, a organizacje posiadają aspekt polityczny. Podobieństwa istoty i mechanizmów przywództwa organizacyjnego i politycznego zaowocowały powstaniem modeli, które wydają odnosić się zarówno do przywództwa organizacyjnego, jak i politycznego. Przykładem mogą być podejścia badawcze, koncentrujące się na roli cech osobowości charakteryzujących przywódców. Reprezentatywna w tym nurcie jest choćby perspektywa motywacyjna (przywódcy wyróżniają się nasileniem potrzeby władzy – D. McClelland) czy perspektywa psychoanalityczna (teza jakoby biurokracje przyciągały i awansowały ludzi o osobowościach analno-kompulsywnych). Z koncepcjami tymi, przez pryzmat których patrzeć można na procesy zarządzania organizacją, koresponduje teoria wybitnej jednostki wypracowana na gruncie nauk politycznych. Według tej koncepcji przywódcą zostaje osoba o ponadprzeciętnej inteligencji, z dobrym przystosowaniem społecznym, zdolnością do podejmowania ryzyka, wysokim poziomem moralnym czy urokiem osobistym. Teoria ta akcentuje pojęcie charyzmy, rozumianej jako zespół cech umożliwiających wywieranie ponadprzeciętnego wpływu na

³⁰ J. Wiatr, *Przywództwo..., op. cit.*

otoczenie, który przejawia się łatwością kierowania tłumem, umiejętnością narzucania haseł, wywoływaniem zaangażowania czy egzekwowaniem posłuszeństwa³¹.

Mimo podobieństw między przywództwem organizacyjnym a przywództwem politycznym i mimo faktu, że na obie domeny aktywności ludzkiej (biznes i politykę) patrzeć można przez pryzmat bardzo podobnych modeli, między przywództwem organizacyjnym a politycznym występują również różnice. Po pierwsze, środki przymusu będące w dyspozycji przywódcy politycznego są o wiele silniejsze i mogą być bardziej dotkliwe dla otoczenia niż środki przymusu, jakie może zastosować względem swoich pracowników przywódca w organizacji. Po drugie, złożoność życia społecznego jest znacznie większa niż złożoność funkcjonowania organizacji. Zatem poruszanie się wśród potrzeb i interesów rozmaitych osób i grup wydaje się trudniejsze w przypadku premiera rządu niż prezesa firmy (nawet dużej firmy). Co więcej, kryteria skuteczności w przypadku organizacji są łatwiejsze do ustalenia, stąd odpowiedzialność lidera organizacyjnego jest łatwiejsza do wyegzekwowania (i można to uczynić po krótszym czasie, podczas gdy wielu przywódców państw osądza dopiero historia). Po trzecie, w określonym kontekście historycznym (wojna, kryzys, konieczność modernizacji cywilizacyjnej) przywództwo polityczne może charakteryzować się stopniem koncentracji władzy nie do osiągnięcia w domenie organizacyjnej. Po czwarte, przywództwo polityczne wymaga w państwach demokratycznych większych kompetencji w zakresie komunikacji społecznej i kreowania własnego wizerunku w mediach. Prowadzi to do rozerwania sfery merytorycznej od sfery wykreowanej narracji czy wizerunku. W organizacjach biznesowych mimo wszystko faktyczne działania przywódcy pozostają w większej łączności z komunikacją, jaką kieruje on do swoich pracowników. Co więcej, w organizacji lider mało sprawny komunikacyjnie może kompensować braki w tej dziedzinie ponadprzeciętnymi umiejętnościami w innych sferach (na przykład budzącą podziw umiejętnością analizy rynku i postawienia trafnej diagnozy sytuacji)³².

Podany szkic podobieństw i różnic między przywództwem politycznym i organizacyjnym ma – ze względu na ograniczone ramy niniejszego opracowania – charakter ogólny. Szczegółowe relacje między przywództwem w obu tych domenach ludzkiej aktywności modyfikowane będą poprzez specyficzne cechy danego systemu społeczno-politycznego, typ organizacji i różnice w zakresie kultury organizacyjnej czy styl przewodzenia. Na zakończenie tej części warto przytoczyć uwagę Marii Urban na temat wagi odpowiedniego wyboru przywódcy politycznego na tle wyboru innego typu lidera. Autorka zauważa, że znaczenie przywódcy politycznego jest większe, gdyż dysponuje on licznymi środkami oddziaływania na otoczenie (ma większy zakres władzy). Z drugiej jednak strony warto podkreślić, że ogromny wpływ na dzieje ludzkości wywarli przywódcy religijni i duchowi jak Chrystus, Mahomet, Konfucjusz czy Marcin Luter³³.

³¹ U. Jakubowska, *Przywództwo polityczne*, [w:] *Podstawy psychologii politycznej* pod red. K. Skarżyńskiej, Zysk i S-ka, Poznań 2002, s. 82-107.

³² B. Kaczmarek, *Przywództwo...*, *op. cit.*

³³ M. Urban, *Mechanizmy legitymizacji przywódców politycznych w świetle teorii i praktyki marketingu politycznego*, [w:] *Studia Politologiczne, op.cit.*, Elipsa, Warszawa 2000, s. 277-287.

3. PERSPEKTYWY PRZEWÓDZTWA POLITYCZNEGO W OBLICZU ZMIAN CYWILIZACYJNYCH

Francis Fukuyama postawił tezę o kryzysie przywództwa wywołanym wstrząsem cywilizacyjnym, którego świadkami jesteśmy w ostatnich latach. Zmiany cywilizacyjne, które obejmują rewolucję w komunikowaniu politycznym, odkrycia w naukach przyrodniczych czy postępująca globalizacja, radykalnie zmieniają mechanizmy funkcjonowania społeczeństw. Na skutek wstrząsu cywilizacyjnego traci również na znaczeniu tradycyjnie rozumiane przywództwo, „którego możliwości kreacyjne wyczerpują się”³⁴. Tadeusz Bodio wysuwa jednak wątpliwość, czy dzisiejszy kryzys przywództwa ma naturę ontologiczną (faktycznie zachodzące eliminowanie przywództwa z wyłaniającego się ładu politycznego), czy też wynika z potrzeby redefinicji dotychczasowych paradygmatów przywództwa politycznego i konieczności adaptacji tej instytucji do nowych warunków funkcjonowania społeczeństwa³⁵. Zdaniem tego autora faktycznie można mówić o kryzysie dotychczasowych koncepcji przywództwa, które nie mają wystarczającej mocy eksplanacyjnej, aby wyjaśnić zjawiska zachodzące we współczesnej polityce. Jeśli zaś chodzi o kondycję przywództwa w praktyce politycznej (a nie moc eksplanacyjną dotychczasowych modeli przywództwa), to na przykładzie państw posttotalitarnych – w zależności od regionu – widać albo erozję przywództwa politycznego, albo postępujący proces poszerzania zakresu władzy przywódców politycznych. Na przykład w republikach nadbałtyckich obserwuje się postępujący proces rozproszenia władzy i deprecjacji przywództwa politycznego, a w państwach takich, jak: Azerbejdżan czy Uzbekistan, następuje „legitymizowany rozkwit autorytaryzmu i autokratyzmu w kostiumie państwa prawa i wolności obywatelskich”³⁶.

Podsumowując, o ile mamy do czynienia z kryzysem tradycyjnej teorii przywództwa w politologii, o tyle praktyka polityczna – przynajmniej w krajach postsowieckich – wydaje się raz umacniać, raz deprecjonować instytucję przywództwa. Jaka jednak jest praktyka polityczna w zakresie przywództwa i stosunek do tej instytucji w wysoko rozwiniętych krajach demokratycznych? Tadeusz Bodio czyni w tej kwestii dwie cenne uwagi:

1. Wśród zwolenników demokracji liberalnej na znaczeniu zyskuje pojęcie lidera politycznego. Liberalowie odcinają się w ten sposób od konotacji „zniewolenia”, jaka towarzyszyć może pojęciu „przywództwo”. Podkreślają, że działania lidera wyznaczane i ograniczane są procedurami demokratycznego państwa prawa.
2. Fałszywe jest twierdzenie jakoby daleko posunięte procesy upodmiotowienia społeczeństwa w krajach wysoko rozwiniętych, osłabiały znaczenie przywódców w życiu publicznym. Zakres władzy przywódców tych państw jest niezwykle szeroki, jednak unormowany przez odpowiednie mechanizmy kontrolne. W krajach tych zamiast osłabienia znaczenia przywództwa politycznego, obserwować można ewolucję przywództwa w kierunku doskonalenia mechanizmów legitymizacji liderów politycznych (zdaniem autora tej pracy przede wszystkim za pomocą instrumentów marketingu politycznego) czy w kierunku zmniejszania dystansu przywódca – obywatel³⁷.

³⁴ F. Fukuyama, *Wielki wstrząs: natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, Politeja, Warszawa 2000.

³⁵ T. Bodio, *Przywództwo polityczne w obliczu wyzwań transformacyjnych*, [w:] *Studia Politologiczne. op.cit.*, s. 200-225.

³⁶ *Ibidem*, s. 203.

³⁷ *Ibidem*.

Konkludując, stwierdzić można, że mimo głosów o kryzysie przywództwa politycznego, sprawa nie jest wcale jednoznaczna. Kondycja przywództwa politycznego zależy w dużej mierze od uwarunkowań historyczno-kulturowych danego państwa oraz od jego aktualnej sytuacji politycznej. W dojrzałych społeczeństwach demokratycznych mamy raczej do czynienia z ewolucją modelu przywództwa, które w czasach zindywidualizowanego i psychologicznie zorientowanego sposobu stylu podejmowania decyzji wyborczych, wręcz zyskuje na znaczeniu.

Na zakończenie warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt przywództwa, który wyłania się we współczesnym, szybko zmieniającym się świecie. Badacze tego zjawiska podkreślają, że przywództwo tradycyjnie utożsamiane z rolą jednostki, może mieć również charakter instytucjonalny – to znaczy przewodzić może grupa osób lub organizacja³⁸. Zważywszy, że dzisiejszy świat boryka się z problemem zmian klimatycznych. Zarządzenie przykrym skutkiem tego zjawiska możliwe jest jedynie w ramach ponadpaństwowej współpracy. Tu właśnie uwidacznia się przywódcza rola organizacji, która działając na forum międzynarodowym, mając mandat do działania ze strony rozmaitych państw i organizacji pozarządowych, zainspiruje i skoordynuje odpowiednie działania, aby zapobiec katastrofie ekologicznej na wielką skalę. Takiej przywódczej i integrującej roli podjęło się ONZ, czego wyrazem jest chociażby „Konferencja Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zmian Klimatu”, która odbyła się po raz czternasty pomiędzy 1 a 12 grudnia 2008 roku w Poznaniu.

Chcąc wskazać nowe perspektywy badawcze, które otwierają się przed problemem przywództwa, stwierdzić należy, że – jeśli zgodzić się z tezą, że zjawisko przywództwa politycznego zyskuje na znaczeniu i ewoluuje w kierunku doskonalenia mechanizmów legitymizacji przywódców – uwaga badaczy winna skoncentrować się na sposobach kreowania czy wzmacniania przywództwa za pomocą narzędzi komunikacji masowej i instrumentów marketingu politycznego.

LITERATURA

- [1] Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Leksykon politologii*, Atla 2, Wrocław 1996.
- [2] Barbaro N. de, *Dojść do głosu. Radykalnie praktyczny przewodnik po kampanii wyborczej*, Znak, Kraków 2005.
- [3] Bartkowiak G., *Psychologia zarządzania*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1997.
- [4] Bodio T., *Przywództwo polityczne w obliczu wyzwań transformacyjnych*, [w:] T. Bodio (red.), *Studia Politologiczne. Przywództwo polityczne*, Elipsa, Warszawa 2000, s. 200- 225.
- [5] Bodin J., *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, PWN, Warszawa 1958/1576.
- [6] Burns J.M., *Leadership*, Harper and Row, Nowy Jork-Londyn 1978.
- [7] Cialdini R.B., Neuberg S.L., Kenrick D.T., *Psychologia społeczna*, GWP, Gdańsk 2002.
- [8] Cwalina W., Falkowski A., *Marketing polityczny. Perspektywa psychologiczna*, GWP, Gdańsk 2005.
- [9] Dalton R.J., Wattenberg M.P., *The not so simple act of voting*, [w:] A. Finifter (red.), *The state of discipline II*, The American Political Science Association, Washington DC 1993, s. 193-218.

³⁸ *Przywództwo polityczne. Teorie i rzeczywistość*, (red.) L. Rubisz, K. Zuba, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.

- [10] Dilts R., *Przywództwo z wizją. Kreowanie świata, do którego ludzie chcą przynależeć*, Meta Publications, Capiotola 2007.
- [11] Fukuyama F., *Wielki wstrząs: natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, Politeja, Warszawa 2000.
- [12] Heywood A., *Politologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- [13] Heywood A., *Klucz do politologii*, PWN, Warszawa 2008.
- [14] Jakubowska U., *Przywództwo polityczne*, [w:] *Podstawy psychologii politycznej*, (red.) K. Skarżyńska, Zysk i S-ka, Poznań 2002, s. 82-107.
- [15] Kaczmarek B., *Przywództwo polityczne a przywództwo organizacyjne*, [w:] T. Bodio (red.), *Studia Politologiczne. Przywództwo polityczne*, Elipsa, Warszawa 2000, s. 50-96.
- [16] Le Bon G., *Psychologia tłumu*, PWN, Warszawa 1895/1994.
- [17] Lewin K., *The Research Center for Group Dynamics at Massachusetts Institute of Technology*, Sociometry, (8)1945, s. 125-136.
- [18] Lewis H. S., *Leaders and followers: Some anthropological perspectives*, Addison – Wesley, Reading 1974.
- [19] Machiavelli N., *Księżę*, PIW, Warszawa 1994 /1532.
- [20] Moryń M., *Wola mocy i myśl: spotkania z filozofią Fryderyka Nietschego*, Rebis, Poznań 1997.
- [21] Nietzsche F., *Tako rzecze Zaratustra*, Zysk i S-ka, Poznań 2000/1883.
- [22] Nietzsche F., *Wola mocy*, Zielona Sowa, Kraków 2003.
- [23] Pałeczki K., *Przywództwo jako kategoria teoretyczna i przedmiot społecznych oczekiwań*, [w:] L. Rubisz, K. Zuba (red.), *Przywództwo polityczne. Teorie i rzeczywistość*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.
- [24] Rubisz L., Zuba K. (red.), *Przywództwo polityczne. Teorie i rzeczywistość*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.
- [25] Urban M., *Mechanizmy legitymizacji przywódców politycznych w świetle teorii i praktyki marketingu politycznego*, [w:] T. Bodio (red.), *Studia Politologiczne. Przywództwo polityczne*, Elipsa, Warszawa 2000, s. 277-287.
- [26] Wiatr J., *Przywództwo polityczne. Studium politologiczne*, Wydawnictwo WSHE, Łódź 2008.

**DO CONTEMPORARY DEMOCRACIES STILL NEED LEADERS?
THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF POLITICAL LEADERSHIP
IN FACE OF CIVILIZATION CHANGES**

Summary

The article attempts to resolve a paradox that characterizes political leadership phenomenon: on the one hand nowadays this problem seems to be out of date, because distinction in society between leaders and subjects derives from pre – democratic culture; on the other hand contemporary mass media pay attention to personalities, not the issues, and voters require from a politician vision that could explain complicated reality. Research on leadership has been developing from mythical and sacral interpretations to perspectives that take into account cultural context. According to the author, contemporary evolution of the leadership takes place towards the improvement of political leaders legitimization mechanisms – also using the political marketing methods. In this way nowadays the importance of political leadership increases.

Złożono w redakcji w czerwcu 2009 r.